

Izabela Błaszczuk

Język polski w Niemczech. Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę Polonii w Niemczech na przykładzie trybu przypuszczającego

Wstęp

W e wprowadzeniu do książki „Język polski poza granicami kraju” Stanisław Dubisz (1997, s. 17) pisze, że od 1990 roku „język polski poza granicami kraju stał się modnym tematem badawczym”. Literatura na wymieniony temat obejmuje jednak nieliczne publikacje. Zainteresowanie ze strony lingwistów stanem języka polskiego wśród emigracji niemieckiej nie było do tej pory zbyt duże (patrz: Nagórko, 1997, s. 179). Alicja Nagórko (1997) trafnie opisuje stań badań jako „fragmentyczne obserwacje” i zwraca uwagę na to, że do tej pory zajmowali się tym jedynie pracujący w Niemczech językoznawcy z Polski, m.in. Janina Wójtowiczowa (1981), Maria Teresa Michalewska (1991) czy Jan Mazur (1993). Na brak żywszego zainteresowania tą tematyką zwrócił uwagę jako pierwszy niemiecki sławista Bernhard Brehmer (2008, s. 58), który zainicjował projekt „Hamburg Corpus of Polish in Germany” (HamCoPoliG). Korpus obejmuje obecnie 359 nagrań dziewięćdziesięciu trzech polsko-niemieckich osób dwujęzycznych. Brehmer we współpracy z Agnieszką Czachór (Brehmer & Czachór, 2012) i Moniką Rothweiler (Brehmer & Rothweiler, 2012) napisał także pierwsze artykuły, które zajmują się systematyczną analizą języka polskiego wśród emigracji w Niemczech. Chodziło tu o takie właśnie fenomeny językowe jak zapożyczenia, użycie rodzaju oraz form czasu przyszłego. Zwiększenie zainteresowania tą problematyką nie tylko poszerza horyzont badawczy na temat stanu języka

The study was conducted at author's own expense.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies PAS & The Slavic Foundation.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2015.

polskiego poza granicami kraju, ale także prowadzi do rozstrzygnięć metodologicznych przy opisie kontaktów językowych i ich skutków oraz procesów systemowo-językowych. Wariantyzacja polszczyzny pod wpływem języka niemieckiego pozwala również na rozróżnienie czynników między zewnątrz- i pozajęzykowymi. Jednym z takich zagadnień są formalne oraz funkcjonalne różnice dotyczące stosowania trybu przypuszczającego przez osoby bilingwalne w Niemczech w porównaniu z polszczyzną standardową, np.: „By się ucieszyłam!” albo „...”, ale chodzę co drugi dzień, także we wtorek, bym przyszła do domu, bym wyszła z psem, bym lekcje zrobiła, zjadła obiad to bym wychodziła do pracy i tak do dziewiątej zawsze pracuję...”.

Przytoczone w artykule przykłady pochodzą z korpusu HamCoPoliG. Osoby bilingwalne w Niemczech, dla których język polski jest przede wszystkim językiem rodzinnym lub kodem grupowym, oceniają wymienione zdania jako całkowicie prawidłowe. Dla osób monolingwalnych lub posługujących się standardowym językiem polskim owe wyrażenia brzmią „niepoprawnie”. Powyższe przykłady i dalsza część artykułu ukazują różnice formalne i funkcjonalne w stosowaniu trybu przypuszczającego. Wbrew pozorom niewiele tego typu zmian da się wytłumaczyć jedynie wpływem języka niemieckiego.

Język polski w Niemczech

Według spisu ludności urzędu statystycznego RFN z roku 2011 w kraju tym żyje około półtora miliona osób polskiego pochodzenia. Polacy stanowią jedną z największych grup emigranckich w Niemczech, zaraz po osobach pochodzenia tureckiego i rosyjskiego. Jednak, jak wspomniałam, dla większości osób bilingwalnych w Niemczech, zwłaszcza dla drugiego i trzeciego pokolenia emigrantów, polszczyzna nie jest językiem dominującym. Z tego powodu osoby te mają różnego rodzaju trudności językowe. Jako przykład tych problemów wymienię kilka zjawisk językowych.

Z zakresu fonologii i fonetyki charakterystyczne są tendencje do redukcji samogłosek przez te osoby w sylabach nieakcentowanych, jak: potem → potn, a także tendencje do zastępowania szeregów spółgłosek środkowojęzykowych dźwiękowych i palatalnych jednym szeregiem dźwiękowo-prepalatalnym. Można zauważyć, że osoby bilingwalne przystosowują wyrazy niemieckie do polskiego systemu językowego, np. „szafnąć” (niem. schaffen = udać się / dać radę). Poza tym stosowane są semantycznie repliki wyrazowe, np. „trafić się” (niem. sich treffen = spotkać się).

W zakresie gramatyki pojawiają się takie zjawiska jak nadużywanie zaimka wskazującego i liczebnika „jeden” do wyrażania kategorii określoności. Osoby bilingwalne mają trudności w opanowaniu przypadków, np. „w Berlina” zamiast „w Berlinie”. Warto wspomnieć także o problemach przy stosowaniu aspektu lub przyimków, np. „rodziłam się tu” (patrz: Michalewska, 1991, s. 74); „jechałam z autobusem”.

Przy analizie 60 wywiadów z HamCoPoliG byłam w stanie zidentyfikować kilkadziesiąt różnic dotyczących stosowania trybu przypuszczającego przez osoby bilingwalne w Niemczech. Zjawisko to nie jest do tej pory zbadane. Trzeba zaznaczyć, że w większości różnice te dotyczą spraw formalnych. Wyniki tej analizy oraz jej najciekawsze przykłady używania trybu przypuszczającego przez najmłodsze pokolenie Polonii niemieckiej zostaną przedstawione w dalszej części artykułu.

Tryb przypuszczający i modalność

Tryb rozumiany jest tutaj jako kategoria morfologiczna wyrażająca modalność. Modalność może być wyrażana różnymi sposobami, np. leksykalnymi, prozodycznymi, a także syntaktycznymi czy przy pomocy trybu. Za pomocą jednego z trzech trybów w języku polskim nadawca wyraża swoją postawę wobec komunikowanej treści. Tryb przypuszczający wyraża w polszczyźnie warunek, potencjalność wypowiedzi i nierzeczywistość. Ma poza tym także funkcję łączącą. Bartnicka, Hansen, Klemm, Lehmann i Satkiewicz (2004, s. 426 i nast.) odróżniają trzy główne funkcje trybu przypuszczającego w zależności od tego, czy występuje on w zdaniu głównym, podrzędnym, czy w obu typach zdań. Tryb przypuszczający, występując w zdaniu głównym i podrzędnym, wyraża warunek lub potencjalność, w zdaniach głównych zazwyczaj nierzeczywistość i potencjalność, zaś w zdaniach podrzędnych pełni funkcję łączącą. Za wykładnik trybu przypuszczającego w polszczyźnie przyjmuję cząstkę *-by*. Celowo pomijam tutaj dyskusję, jakie formy należy zaliczyć do trybu przypuszczającego.

Stan badań

Literatura dotycząca trybu przypuszczającego i jego zastosowania przez osoby bilingwalne nie jest obszerna. Carmen Silva-Corvalán (1994, s. 86 i nast.), badając język hiszpański w Stanach Zjednoczonych, zauważyła zanik form łączących, a także wyrażanie za pomocą środków leksykalnych podporządkowania zdań i hipotetyczność wyrażenia, np. „moim zdaniem”. Silvina

Montrul (2009, s. 248) stwierdziła ponadto, że osoby bilingwalne posługujące się językiem hiszpańskim w Stanach Zjednoczonych mają problemy nie tylko ze zrozumieniem, ale także z tworzeniem form trybu łączącego. Jak zauważyła badaczka (Montrul, 2009, s. 247), osoby bilingwalne często mieszają formy łączące z formami trybu oznajmującego. Formy trybu oznajmującego występują w kontekstach, gdzie powinny występować formy trybu łączącego, a także – co jest bardziej zaskakujące – na odwrót. Poza tym z badań Montrul wynika, że tryb łączący częściej podlega zmianom niż aspekt (Montrul, 2009, s. 248). Natomiast Maria Polinsky (2006, s. 234) przy opisie rosyjskiego w Stanach Zjednoczonych zauważyła brak cząstki *-by*, np. „*что*” zamiast „*чтобы*” oraz tendencję do zaniku trybu przypuszczającego. Już we wcześniejszych badaniach Polinsky (1995, s. 104) zauważyła zastępowanie u osób polskojęzycznych form trybu przypuszczającego. Respondenci wyrażali wydarzenia nierzeczywiste za pomocą form trybu oznajmującego. Warto zaznaczyć, że zarówno Polinsky (2006, s. 235), jak i Silva-Corvalán (1994, s. 54) stwierdzają, że wpływ języka angielskiego na hiszpański lub polski jest tylko pośredni. Ten fakt potwierdza również moja analiza. Nie wszystkie zmiany w stosowaniu trybu przypuszczającego w języku polskim u osób bilingwalnych w Niemczech da się wytłumaczyć wyłącznie wpływem języka niemieckiego, a w niektórych przypadkach nie jest to w ogóle możliwe. Następna część artykułu poświęcona będzie analizie konkretnych zjawisk językowych.

Używanie trybu przypuszczającego u osób bilingwalnych w Niemczech

Jak zostało stwierdzone powyżej, w wypowiedziach wyrażających warunek lub potencjalność cząstka *-by* jako wykładnik trybu przypuszczającego występuje w polszczyźnie standardowej w zdaniu głównym i podrzędnym. U osób bilingwalnych w Niemczech można zauważyć, że właśnie owej cząstki brakuje. Jest omijana zarówno w zdaniu podrzędnym, jak i głównym, np.:

- (1) To \emptyset mi brakowało chyba coś, jakbym tam mieszkała.
- (2) ... ii nno najlepiej, gdy \emptyset się miało tak cały dzień czas.
- (3) Ja bym sobie życzyła, żeby praca niezajmowała tyle czasu w dniu i było więcej wolnego czasu albo że \emptyset można sobie bardziej wybrać, co się chce robić.

Jak pokazuje następny przykład, zamiast trybu przypuszczającego stosowany jest tryb oznajmujący:

- (4) Może, jeżeli ja bym żyła za tysiąc lat, to może będę żyła w gronie, nie wiem, moich klonów.

W zdaniach głównych cząstka *-by* wskazuje na nierzeczywistość lub potencjalność wypowiedzi. Osoby bilingwalne stawiają w zdaniach głównych cząstkę *-by* na początku zdania, np.:

- (5) By było na przykład łatwiej, gdyby tata jej trochę pomagał.
(6) Bym powiedział ...

Cząstka *-by* jest tutaj enklityką i z tego powodu w polszczyźnie standardowej nie może występować na początku zdania. W zdaniach głównych konstruowanych przez osoby bilingwalne można zauważyć przede wszystkim, ale nie tylko, wariantyzację form trybu przypuszczającego, np.:

- (7) Chciałam bym.
(8) By się ucieszyłam!

W pierwszym przypadku forma 1. os. lp. jest dwukrotnie zaznaczona. W drugim przykładzie końcówka nie jest dołączona do cząstki *-by*, ale została przy czasowniku. W zdaniach podrzędnych cząstka *-by* pełni funkcję łączącą i występuje w polszczyźnie standardowej na ogół w połączeniu ze spójnikiem. Analiza danych z HamCoPoliG wykazała, że osoby bilingwalne oddzielają cząstkę *-by* od spójnika, np.:

- (9) Dla ziemi bym sobie życzyła, że już by nie było żadnych ludzi.

Mniej stała okazuje się także pozycja spójnika, np.:

- (10) ..., takie tabletki żeby brać.
(11) Bo potrzebuję trochę, no prawie trochę więcej niż godzinę do szkoły żeby dotrzeć.

Można znaleźć także przypadki omijania cząstki *-by* w zdaniach podrzędnych. Ciekawym zjawiskiem jest też podwójność cząstki *-by*, np.:

- (12) Nie wiem, jakby to można by było jeszcze poprawić.
(13) Też taki hotel dla niebogaty ludzi, tych co by mogli by to zobaczyć.

Porównanie stanu badań z wynikami analizy

Tego typu przykładów, jak i większości wymienionych przypadków stosowania trybu przypuszczającego, nie da się wytłumaczyć wpływem języka niemieckiego, ponieważ dotyczą one w pierwszym rzędzie zmian formalnych. Wstępna analiza danych z HamCoPoliG nie jest oczywiście wyczerpująca, wskazuje jednak pewne tendencje. Wyniki analizy potwierdzają, że

zarówno język angielski, jak i niemiecki mają tylko pośredni wpływ na polszczyznę osób bilingwalnych. Zmiany w stosowaniu form i ich wariantyzacji nie da się wytłumaczyć tylko interferencją. Wyjaśnień tych zmian należy szukać głębiej. Porównanie dotychczasowych badań z wynikami analizy HamCoPoliG wskazuje, że zarówno w polszczyźnie emigrantów w Niemczech, jak i w przykładach pochodzących z języka rosyjskiego w Stanach Zjednoczonych, można zauważyć brak cząstki *-by* jako wykładnika trybu przypuszczającego zarówno w zdaniach głównych, jak i podrzędnych. Tryb oznajmujący występował również w kontekstach, gdzie w standardowej polszczyźnie obowiązuje tryb przypuszczający. Zanikają także różnice semantyczne i pragmatyczne, jak w przypadku cząstki *-by* jako enklityki. W artykule wymienione zostały przykłady wskazujące na zmianę form, np. w kategorii osoby. Nowymi zjawiskami, wykazanymi w analizie, jest dwudzielność cząstki *-by* i swobodna pozycja spójnika w połączeniu z cząstką *-by*.

Bibliografia

- Bańko, M. (2002). *Wykłady z polskiej fleksji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartnicka, B., Hansen, B., Klemm, W., Lehmann, V. & Satkiewicz, H. (2004). *Grammatik des Polnischen*. München: Verlag Otto Sagner.
- Brehmer, B. & Czachór, A. (2012). The formation and distribution of the analytic future tense in Polish-German bilinguals. W: K. Braunmüller & C. Gabriel (Red.), *Multilingual individuals and multilingual societies* (ss. 297–314). Amsterdam: John Benjamins.
- Brehmer, B. & Rothweiler, M. (2012). The acquisition of gender agreement marking in Polish. A study of bilingual Polish-German speaking children. W: K. Braunmüller & C. Gabriel (Red.), *Multilingual individuals and multilingual societies* (ss. 81–100). Amsterdam: John Benjamins.
- Brehmer, B. (2008). Morphologische Integration aktueller lexikalischer Transfers aus dem Deutschen bei polnisch-deutschen Bilingualen. W: B. Brehmer i in. (Red.), *Aspekte, Kategorien und Kontakte slawischer Sprachen. Festschrift für Volkmar Lehmann zum 65. Geburtstag* (ss. 57–74). Hamburg: Dr. Kovač.
- Dubisz, S. (1997). *Język polski poza granicami kraju*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Mazur, J. (1993). Język polski jako narzędzie komunikacji przesiedleńców z Polski do RFN. W: S. Gajda (Red.), *Języki słowiańskie wobec współczesnych przemian w Europie* (ss. 65–74). Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich.
- Michalewska, M. T. (1991). *Polszczyzna osób bilingwalnych w Zagłębiu Ruhry w sytuacji oficjalnej*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Montrul, S. (2009). Knowledge of tense-aspect and mood in Spanish heritage speakers. *International Journal of Bilingualism*, 13(2), 239–269. doi:10.1177/1367006909339816
- Nagórko, A. (1997). Język polski w Niemczech. W: S. Dubisz (Red.), *Język polski poza granicami kraju* (ss. 174–187). Opole: Uniwersytet Opolski.

Polinsky, M. (1995). Cross-Linguistic Parallels in Language Loss. *Southwest Journal of Linguistics*, 14(1 &2), 87–123.

Polinsky, M. (2006). Incomplete acquisition: American Russian. *Journal of Slavic Linguistics*, 14, 192–265.

Silva-Corvalán, C. (1994). *Language Contact and Change: Spanish in Los Angeles*. Oxford: Clarendon Press.

Wójtowiczowa, J. (1981). *Wybór tekstów polonijnych z Zagłębia Ruhry*. Warszawa: Wydawnictwo Energeia.

Polish in Germany. The influence of German on the speech of Polish heritage speakers (Polonia) illustrated by the example of the use of the conditional

Polish in Germany has hardly been analyzed systematically so far, although a large population with Polish ancestry can be found there. This paper reveals how Polish heritage speakers in Germany characteristically use the conditional. The study's findings are the result of an initial analysis of the 'Hamburg Corpus of Bilingualism of Polish in Germany' (HamCoPoliG). The article concludes by comparing these specific results with current, general research on heritage speakers' use of conditional forms and shows that not all phenomena can be explained by the influence of German.

Keywords:

Polish in Germany; bilingualism; conditional; subjunctive

Język polski w Niemczech. Wpływ języka niemieckiego na polszczyznę Polonii w Niemczech na przykładzie trybu przypuszczającego

Język polski Polonii niemieckiej stanowi zagadnienie, które do tej pory prawie wcale nie było systematycznie badane, mimo że Polonia jest w Niemczech liczna. Poniższy artykuł przedstawia sposób stosowania trybu przypuszczającego przez osoby drugiej lub trzeciej generacji Polonii (tzw. heritage speakers) w Niemczech. Wyniki badania opierają się na analizie korpusu „Hamburg Corpus of Polish in Germany” (HamCoPoliG). Wyniki tej analizy są porównywane z obecnymi badaniami na temat stosowania form trybu przypuszczającego u osób bilingwalnych. Pierwsze wnioski wskazują na to, że w przypadku stosowania trybu przypuszczającego w porównaniu z polszczyzną standardową zachodzi niewiele zmian, które da się wytłumaczyć wpływem języka niemieckiego.

Słowa kluczowe:

język polski w Niemczech; bilingwizm; tryb przypuszczający; tryb łączący